відвертої дискредитації, компрометації, ізоляції та фізичного знищення громадян. Набутий у перші роки окупаційної влади зловісний досвід став для подільських чекістів взірцем діяльності у роки сталінського лихоліття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1.Державний архів Вінницької обл.: ДАВіО, ф.Р-2625, оп. 2, спр. 38.
2. Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / Упорядники Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. – Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010.
3. *Бажан О., Золотарьов В.* Улюбленець «залізного Фелікса» (сторінки біографії комісара державної безпеки 1-го рангу Л.М. Заковського). // Південний Захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. - Вип. 7. – Одеса: Друкарський дім, 2009. с. 146-163.
4. *Заковский Л.* Год работы // Сборник статей и материалов о деятельности ПОДГУБЧКА за 1921 год. Винница: Издательство Губчека, 1922.
5. «Позапартийная група вольных социалистов» // Год работы. Сборник статей и материалов о деятельности Подгубчека за 1921 год. – Винница: Издание Подгубчека, 1922.
6. ДАВіО, ф.Р-6023, оп. 4, спр. 16131, т 1.
7. Там само, т 2.
8. *Валерій Рекрут.* Нариси життя Гайсинщини. Книга 4: Край в умовах формування совєцької моделі тоталітаризму (1920 – 1929 рр.). Том І: Становлення більшовицької окупаційної влади на території Гайсинського повіту (друга половина 1920 – 1922 рр.). – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2026.
9. ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 7004.
10. Там само, спр. 7014.
11. Там само, спр. 7053.
12. Там само, спр. 7010.
13. Там само, спр. 4653.
14. Там само, спр. 6996.
15.Там само, спр. 7012.
16. Там само, спр. 8119.

Анатолій Трембіцький

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЛІКАР, ПИСЬМЕННИК І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ ВАСИЛЬ НАЛИВАЙКО (*1887 – †1938)

Анотація. *У статті розкрито життєві шляхи і діяльність, одного з багатьох видатних особистостей Подільського краю, відомого українського письменника, громадського діяча, вояка Армії УНР, доктора медицини Василя Семеновича Наливайка (*01.01.1887 – †24.08.1938).*

Ключові слова*: подолянин, Вінниччина, Василь Семенович 1887–1938.*

Anatoliy Trembitsky

UKRAINIAN MILITARY DOCTOR, WRITER AND PUBLIC ACTIVIST VASYLY NALIVAYKO (*1887 – †1938)

Abstract. *The article reveals the life path and activities of one of the many outstanding personalities of the Podolsk region, the famous Ukrainian writer, public figure, soldier of the UNR Army, Doctor of Medicine Vasyl Semenovich Nalivayko (*01.01.1887 – †24.08.1938).*

Keywords: *Podolian, Vinnytsia region, Vasyl Semenovich 1887–1938.*

Поділля дало науці багатьох видатних особистостей, між ними й відомого українського письменника, громадського діяча на еміграції в Чехословаччині, вояка Армії УНР, доктора медицини Василя Семеновича Наливайка, який народився 1 січня 1887 р. у с. Северинівка на Брацлавщині (*Вінниччина*), де його батько був священником [1; 7; 8]. (*О. Кравчук стверджує, що мала батьківщина Василя Наливайка, – це стародавнє подільське містечко Сатанів* [6, с. 208]. *Це не відповідає твердженням Василя Семеновича, який писав: «Наближався Великдень [1918 р. – А. Т.]; хотілося відсвяткувати його вдома, між своїми рідними. Заїхав я до сестри, яка нещодавно вийшла заміж, забрав її та зятя і всі гуртом вирушили до села Бакші, Балтського повіту на Поділлі, до нашого батька вдівця. Тут ми зібралися востаннє цілою рідней»* [9, с. 98]). Зростаючи серед української стихії в с. Северинівка [12], Василь з дитячих літ підсвідомо горнувся до всього українського. Початкову освіту отримав у місцевій школі, а загальну – спочатку в Тульчинському духовному училищі, далі у Подільській духовній семінарії, де стихійна тяга до українського сприяла початкам розвитку національній свідомості, що остаточно оформилася й ідеологічно завершилася в університетських студіях [3, с. 1; 8].

Після закінчення семінарії Василь деякий час учителював на селі, а бажаючи отримати вищу освіту, вступив на медичний факультет Томського університету, де тісно зійшовся з українцями, що гуртувалися біля інженера Григорія Сидоренка, тодішнього високого урядовця відомства водяних шляхів. Василь став членом студентської громади, «де палав гарячий український патріотизм, де підносилися гасла безкомпромисової боротьби за повну незалежність і державну самостійність України». Туга за рідним краєм спонукала перейти на медичний факультет Одеського університету, де також належав до української студентської громади, в якій і завершився процес його національного виховання. На початку 1917 р., ще перед закінченням державних іспитів був призваний до царського війська і призначений молодшим лікарем, а наприкінці року став старшим лікарем 334 Ірбітському полку [1; 3, с. 1; 7; 8].

У роки Української революції 1917–1921 рр., а саме в 1918 р., став одним з організаторів та активним учасником Спілки українських лікарів у Києві. У травні 1918 р., як тільки настала можливість, В. Наливайко вступив на службу до Армії Української держави гетьмана Павла Скоропадського, де став лікарем автоколони 3-го Херсонського корпусу, згодом там же призначений корпусним лікарем. У 1918 р. ненадовго повернувся в Одеський університет, закінчив студії та здобув лікарський диплом [3, с. 1; 7; 8; 10, с. 134]. Став співзасновником, членом головної управи та керуючим санітарного відділу Українського Червоного хреста. У ті часи українські військові частини формувалися, розформовувалися, переформовувалися, що призводило до безперестанних змін службового положення старшинства, у т. ч. й В. Наливайка. У лютому 1919 р. став дивізійним лікарем 12-ї Полтавської дивізії, згодом бригадним лікарем запасної бригади, створеної з Полтавської дивізії. У квітні призначений корпусним лікарем 8-го корпусу, а в липні – дивізійним лікарем 8-ї Запорозької дивізії. Невдовзі Василь Семенович занедужав на плямистий тиф, був залишений у земській лікарні в Чорному

Острові, на занятих ворогом теренах і попав у полон до більшовиків. Видужавши, втік з полону й добрався в Дунаївці, й уже у вересні 1919 р. працював як головний лікар військового шпиталю української армії у Старокостянтинові [10, с. 130]. Через нетривалий час отримав посаду головного лікаря польового 10/469 запасного військового шпиталю в Проскурові, що «містився у Дніпровських касарнях, поза містом, за залізницею, відділений від міста глибоким викопом. яким тягнулася залізниця й пробігати потяги. Сполучення шпиталя з Проскуровом піддержувалося невеликим залізним містком, призначеним лише для пішоходів. Касарні, в яких містився шпиталь, являли собою окремих оселю, що з містом не мала нічого спільного. Раніше тут містився російський піхотний Дніпровський полк, відомий ширшому загалу тим, що в нім служив якийсь час відомий російський письменник Купрін» [7, с. 135]. Персоналу й обслуги було 300 осіб, лікарів по штату 18, лікарських помічників – 12, медсестр – 24. Хворих приймали до 800, з яких 100 хірургічних, 100 дезинтерійних. 100 венеричних і 500 плямисто-тифозних, хоча в часі Першої світової війни це звичайний військовий шпиталь на 210 ліжок [7, с. 136]. У квітні 1920 р. разом із цілим шпиталем попав до рук спочатку червоних повстанців, а потім у більшовицький полон. У червні того ж року вдруге втік з полону та дістав призначення головним лікарем санітарного потягу, а в жовтні став завідувачем евакуаційним пунктом у Жмеринці [3, с. 1; 7; 8; 10, с. 134].

Долю української армії Василь Наливайко поділив повністю аж до її виходу 20 листопада 1920 р. в екзиль. Інтернований у таборі в Ченстохові (*Польща*), де обрали членом Головної ради Товариства Українського Червоного Хреста, доручили керувати санітарним відділом. Лікував хворих емігрантів, дбав про матеріальну допомогу їм, брав участь в організації та веденні курсів медсестр. Із-за невідрадного особистого матеріального стану покинути Ченстохов і в жовтні 1921 р. почав приватну лікарську практику в Біловезькій пущі. У березні 1922 р. був мобілізований для боротьби з пошестями в Пінську, Дрогичині та Бересті Литовському [1; 3, с. 1; 6, с. 208; 7; 8; 10, с. 134].

У лютому 1923 р., під час переїзду української еміґрації до Праги, він за допомогою Спілки українських лікарів в ЧСР також переїхав і почав працювати як госпітант при університетській хірургічній клініці, а пізніше в 1923–1926 рр. – госпітантом при 1-й хірургічній клініці [1; 3, с. 1; 7; 8].

Співпрацював з українською громадою в Чехословаччині, виступав на Українських наукових з'їздах у Празі: на першому відчитав доповідь «Численні лихі нарости мезенхімальні в людини» (6 жовтня 1926 р.), де розкрив досить рідкісний випадок комбінації трьох видів новотворів у одної людини: гемангіоми, хондроми та хондросаркоми; а на другому – «Хірургічне лікування Elephantiasis Cruris» (20–24 березня 1932 р.) [8; 13, с. 17].

Брав активну участь у роботі Спілки українських лікарів в ЧСР, великим видавничим досягненням якої було приготовлення до друку «Медичного латинсько-українського словника» (*Прага*, 1926) [2; 8], до якого увійшло багато матеріалу, що його зібрали та систематизували проф. Б. Матюшенко та В. Наливайко (у той час «Спілка» мала ще з початку 1924 р. в своєму розпорядженню рукопис аналогічного словника складений В. Наливайком

«Латинсько-український медичний словник». При їх порівнянні виявилося, що словники складені по різному. Словник В. Наливайка укладено «по типу власне словників, з поданням біля кожного латинського терміну лише одного», зрідка двох-трьох, українських термінів, а словник М. Галина – по типу матеріалів до термінології, з поданням біля кожного латинського терміну по кілька синонімів). Для видання словника за основу було взято матеріал М. Галина, а при редагуванні доповнено термінами з інших джерел. Таке рішення було тим легше перевести, що д-р Наливайко не претендував на видання свого словника і сам запропонував його словник як матеріял для словника д-ра Галина [2, с. III].

Підготовку матеріалу доручили В. Наливайко і він увесь матеріал словника М. Галина розподілив по картках. Щоденну працю, яка тривала майже три роки: доповнення, перегляд, перероблення та упорядкування матеріалу проводили Б. Матюшенко, В. Наливайко та І. Рихло. З осені 1924 р. і до закінчення видання – справу корегування і редагування проводили Б. і М. Матюшенки та В. Наливайко. Спорадичними консультантами були члени «Спілки», проф. В. Сімович, д-р М. Левицький, д-р Е. Лукасевич (листовно) та ін. [2, с. IV]. Терміни, взяті зі словника В. Наливайка, позначені літерою «Н» [2, с. VI]. Основою для видання послужили матеріали М. Галина та колишньої Медичної секції Українського наукового товариства в Києві [3, с. 2; 7; 10, с. 62–63]. Більшість накладу видання була переслана на Наддніпрянщину [8, с. 64].

У 1926 р. 1-у хірургічну клініку було запрошено рекомендувати відповідного кандидата на посаду шеф-хірурга державної лікарні в Скадарі (*Албанія*), Василь Семенович з найліпшими рекомендаціями від клініки, як досвідчений хірург, дістав цю посаду і переїхав в Албанію, де в 1926–1929 рр. служив шефом-хірургом і головою хірургічного державного шпиталю [1; 3, с. 1; 7; 8; 10, с. 134]. В Албанії ближче пізнав і вподобав ісламський світ і з того часу зацікавлення Сходом збільшувалося. Він мріяв побувати в Палестині [3, с. 2].

Наприкінці 1929 р. повернувся до Праги, де став лікарем санаторію д-ра Скрбка, де працював з невеликою перервою аж до його ліквідації в квітні 1938 р. У 1932 р. прийняв громадянство Чехословаччини, у 1933 р. нострифікував при Кардовому університеті лікарський диплом [1; 3, с. 2; 7; 10, с. 134]. В. Наливайко, як совісний лікар і людина доброго серця, багато часу віддавав службі в санаторії, але не забував і про національні завдання українського інтелігента. Його діяльність була різностороння: брав участь у двох українських наукових з'їздів та Української наукової асоціації в Празі; довгий час член громадських організацій (Української спілки ім. Івана Мазепи у Празі, Товариства прихильників Української господарської академії) [3, с. 2].

Тривалий час був членом управи, заступником голови Спілки українських лікарів (*статут СУЛ затверджений 10 грудня 1922 р.*), та членом її видавничої комісії, що видавала «Український медичний вістник» [10, с. 62]), де ориґінальні праці з клінічної і теоретичної медицини, хірургії (*Василь Наливайко*), соціальної гігієни й євгеніки друкували переважно члени Спілки та деякі автори з Києва, Львова й Чернівців. З припиненням видання вісника Члени Спілки українських лікарів публікували свої праці, в т. ч. і Василь

Наливайко з хірургії, у львівському часопису «Лікарському віснику», що виходив з 1925 р. у Львові [10, с. 63].

28 січня 1929 р. у залі «Народньої каварні» у Празі відбулися установчі збори Українсько спілки ім. Івана Мазепи («УСІМ»). Головою управи обрали заслуженого громадянина д-ра В. Королева-Старого, скарбником – д-ра В. Наливайка, а ревізорами – лект. В. Приходька та О. Козловського [15, с. 25].

Восени 1933 р. він відбув подорож до Палестини та Сирії, не стільки в надії знайти там собі працю, а скільки для того, щоб відвідати славну колиску трьох великих релігій [3, с. 2; 8]. Будучи особистим приятелем чехословацького консула в Єрусалимі, В. Наливайко за його допомогою мав змогу доступитися й туди, де звичайних прочан не пускали. За 101 день свого мандрування набрав багато вражень і цінного матеріалу, бо планував дати українському читачеві правдивий і неприкрашений образ Палестини. Свої враження виклав у книжці «По Святій Землі» (*Львів,* 1937), а в додатку до неї подав працю «Жиди в Палестині» (*Львів,* 1937), яка по суті є окремою розвідкою, яку написав ще перед тим, як почав писати книгу про свою мандрівку [1; 3, с. 2; 7; 8; 10, с. 134].

Перед поїздкою простудіював обширну літературу різними мовами, і тому в книзі поданий не тільки опис подорожніх вражень і пригод, але й багато археологічних, історичних і топографічних відомостей [5, с. 39]. Перед читачем повстає живий образ давньої й сучасної Святої Землі. Автор дуже цікаво уложив описи: Бейруту, Віфлеєму, Дамаску, Єрихону, Назарету, околиць Йордану й Мертвого моря, Сідону (Сайди), Тель-Авіву, Тиверіяди, Тиру, Хеврону, Яффи й цілого ряду інших місцевостей, але в осередок уваги поставив Єрусалим, і присвятив йому найбільше місця. Цікавим є й опис Мазепиної плащаниці дару Великого гетьмана Божому Гробу. Василь Семенович щирий українець, вірний син православної церкви і тому книга перейнята духом пошани й відданості стародавній, батьківській православній вірі. Він мандрував по Святій Землі з думкою про рідну землю, й не раз порівнював місця, які бачив, зі своїм Поділлям, що надало викладу особливого, теплого почуття інтимного зв'язку з далекою батьківщиною. Книга написана живо й колоритно, має майже сотню ілюстрацій, здебільшого зроблених автором [3, с. 2; 5, с. 40].

14 лютого 1934 р. відбулося 16-те засідання природничо-математичного відділу Української наукової асоціації у Празі, під час якого Василь Наливайко виголосив реферат – «Отруйні гази», де подав «нарис розвою уживання газів, як військового середника у боротьбі а ворогом, на прикладах війни 1914–1917 рр. проаналізував чинність, зупинився на нових отруйних газах і способах їх нейтралізації». У дискусії виступили проф. С. Комарецький, д-р Е. Камінський, д-р В. Січинський, д-р Є. Малик, інж. Р. Сербин [11, с. 1; 16].

11 листопада 1934 р. у Празі відбувся з'їзд Товариства прихильників Української господарської академії в Подєбрадах, де виступили ректор проф. Б. Іваницький, проректор проф. Л. Фролов та голова управи Товариства Д. Антончук. З'їзд обрав нову управу Товариства та членів ревізійної Комісії: проф. К. Мацієвича, д-ра В. Наливайка та лект. В. Приходька [4].

10 квітня 1937 р. у Празі відбулися загальні річні збори Української наукової асоціації, де було заслухано річний звіт УНА за 1936 р. та відзначено,

що члени УНА впродовж року виступали: доц. В. Січинський з рефератом – «Найновіші російські праці про початок українського друкарства»; д-р В. Наливайко з доповіддю – «Жиди в Палестині» [14, с. 12].

Василь Наливайко вже хворий, розпочав писати книжки про Албанію та Єгипет, працював над своїми спомина́ми з військових часів. В останні дні свого життя, ніби відчуваючи наближення кінця, він із напруженням останніх сил таки закінчив ці спогади й відіслав їх у Варшаву до друку в збірнику Українського воєнно-історичного товариства [1; 3, с. 2], яке дотримало слова і матеріал «Наливайко Василь. Спомини лікаря. З української війни 1918–1920 рр.» вийшов по смерті в часопису «За державність» (*Варшава*, 1938) [9].

Щирий український патріот, визначний член української колонії в Празі, відомий письменник, талановитий лікар, доктор медицини Василь Семенович Наливайко, передчасно помер 24 серпня 1938 р. на 52 році життя. Всі, хто знав його ближче, втратили доброго товариша, милу людину спокійної поваги й доброго серця. Він нікому не відмовляв, хто потребував допомоги, безплатно лікував українських емігрантів, давав часто їм і на ліки. Щире й сердечне ставлення до людської біди – головна складова особливої пошани українських емігрантів [1; 3, с. 1–2; 7; 8; 10, с. 134]. Щирого патріота празька українська колонія поховала 27 серпня на православному Ольшанському кладовищі. Службу правив священник чех, співав хор Платоніди Щуровської, над могилою промовляли Б. Матюшенко, А. Макаренко, полковник Дзюбенко [1].

Великим коштом заплатила і продовжує платити українська нація за волю, могили її синів розкидані по світу і сліди по них зникають. Надіємося, прийде час і вдячні нащадки дадуть належну йому пошану.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Василь Наливайко (некролог). *Тризуб: український тижневик* (Париж). 1938. Ч. 36–37. 11 вересня. С. 28.
2. Галин Мартирій. Медичний латинсько-український словник /під ред. проф. д-ра мед. Б. Матющенка і д-ра В. Наливайка. Прага: Видання Спілки українських лікарів в Чехословаччині, 1926. 302 с.
3. † Д-р Василь Наливайко. *Український тиждень* (Прага). 1938. Ч. 27. 4 вересня. С. 1–2.
4. З'їзд ТПУГА. *Український тиждень* (Прага). 1934. Ч. 47. 19 листопада. С. 2.
5. Книголюб. Бібліографія. *Тризуб: український тижневик* (Париж). 1938. Ч. 30–31. 8 серпня. С. 39–40. Рец. на кн.: *Василь Наливайко. По Святій Землі. Видавництво Ірклій, Львів, 1937. Ст. 292, з 95 мал. і 1 планом.*
6. Кравчук Олександр. Вихідці з теренів Вінниччини та Хмельниччини на сторінках книги О. Пеленської. «Україна поза Україною». *Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю: матеріали III всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 24 квітня 2026 р.)* / [І. М. Шоробура (гол. ред.), В. М. Островий (заст. гол. ред.), В. Р. Адамський (відп. ред.) та ін.]. Хмельницький: ХГПА, 2026. Вип. 3. С. 207–211.
7. Наливайко Василь. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Наливайко_Василь (дата звернення: 21.05.2026). Назва з екрану.
8. Наливайко Василь. *Пундик Павло. Українські лікарі. Біобібліографічний довідник. Кн. 1: Естафета поколінь національного відродження* / Гол. ред. Ярослав Ганіткевич. Львів; Чикаго, 1994. С. 155.
9. Наливайко Василь. Спомини лікаря. З української війни 1918–1920 рр. *За державність: матеріали до історії війська українського*. Зб. IX. Варшава: Українське воєнно-історичне товариство, 1938. С. 92–144.

10. Наріжний Симон. Спілка українських лікарів у Чехії. *Матеріали до історії української медицини* / ред. Павло Джуль та ін. Чикаго: Українське лікарське товариство Північної Америки. 1988. Т. 2. С. 62–67, 134; *Його ж. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами.* Ч. 1. Репринт. вид. 1942 р. 2-ге вид. Львів-Кент-Острог, 2008. С. 220–227.
11. Реферат д-ра В. Наливайка про отруйні гази. *Український тиждень* (Прага). 1934. Ч. 8. 19 лютого.
12. Северинівка (Жмеринський район). *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Северинівка_(Жмеринський_район) (дата звернення: 21.05.2026). Назва з екрану.
13. Т. О. Український науковий з'їзду Празі. Дні 4, 5 та 6 жовтня. *Тризуб: український тижневик* (Париж). 1926. № 52. 7 листопада. С. 7–19.
14. Українська наукова асоціяція («УНА»). *Тризуб: український тижневик* (Париж), 1937. Ч. 35. 12 вересня. С. 12–13.
15. Установчі збори «Української спілки Івана Мазепи» («УСІМ») у Празі. *Тризуб: український тижневик* (Париж). 1929. Ч. 11. 10 березня. С. 25–26.
16. Хроніка тижня. *Український тиждень* (Прага). 1934. Ч. 7. 12 лютого. С. 1.